

SZÍJÁRTÓ IMRE

TANKÖNYVHASZNÁLAT A MÉDIAÓRÁN

Bevezetés

A tankönyvet a felhasználói a fejlesztőmunka szolgálatába állíthatják, azaz kihasználhatják a tantárgyban rejlő lehetőségeket: a tanulók segédeszközt kapnak a személyiségük és együttműködési készségeik fejlesztéséhez, gyakorolhatják a szövegértést és szövegalkotást, kipróbálhatják kreatív elképzeléseiket a mozgóképes alkotások létrehozása területén, bővíthetik ismereteiket a nyilvánosság működésével, illetve a mozgóképes kifejezésmóddal kapcsolatban – mindezt összefoglalóan médiaértésnek vagy médiaműveltségnek szoktuk nevezni.

A mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgy anyagának feldolgozása tágabb pedagógiai célok alá rendelhető: a tanár és a tanulók közös munkája elősegíti a tanulók kritikai gondolkodásának kialakulását, előrelépést kínál a problémamegoldás területén, közösségalkotó hatása van, illetve elősegíti a tanulók állampolgári tudatosságának kialakulását. A tárgynak tehát sok érintkezése van a kereszttantervi területekkel. A mozgóképkultúra és médiaismeret sokat tehet továbbá a diákok egyéni tanulási programjának kialakításáért, hiszen a kreatív munkákban mindenki megtalálhatja a saját feladatait. A tantárgy óráin végzett tevékenységek így a felzárkóztatást, az esélyteremtést is szolgálják.

Meggyőződésünk szerint a tantárgy óráin végzett fejlesztőmunkának köszönhetően a társadalom valamennyi tagja kritikus médiaértő emberré válhat.

Világos szerkezetben felépített, de többféleleppen bejárható tankönyv megírása volt a célunk, amely a kerettantervben meghatározott fogalmi hálót használja. A leckék szakszerűen, de tiszta nyelvezettel szólnak meg, a felépítésük ismétlődik, és szándékaink szerint jól követhető. Valamennyi lecke a tanulást segítő elemeket tartalmaz, a leckeszövegeket élményszerű feladatok kísérik. Az egyes leckék tárgyszerű megközelítéseket használnak, ugyanakkor a reményeink szerint érdekesek. A szövegek esettanulmányokra épülnek, vagy tételeiket esettanulmányokkal támasztják alá, általánosításokig jutnak el, miközben folyamatosan számítanak a tanulók részvételére és kreativitására.

A tankönyv sajátosságai

A tankönyv a következő témaköröket tárgyalja.

Médiás témakörök: a nyilvánosság szerkezetváltozásai, a kommunikáció típusai, *a mozgóképes formanyelv*, *a montázs*, *a mozgóképes történetmesélés* (a dőlttel szedett leckék úgynevezett integrált témakörök, azaz a médiára és a filmre egyaránt kitérnek), a nyilvánosság mint társadalmi szintér, a kultúra rétegei, médiaértési stratégiák, az igazság utáni korszak, a médiaintézmény típusai, tény és vélemény a nyomtatott és elektronikus sajtóban, az álhír, az információs buborék, a mém, a sztár régen és ma, az influenszer, a médiareprezentáció, az online identitás, a képernyőerőszak, a nyilvánosság működésének szabályozása, az internetbiztonság.

A filmes témakörök: A magyar film – korszakok és művek: a kezdetek: némafilmek és a korai hangosfilmkorszak (1901–1945); a szocialista korszak filmművészete (1945–1989); a kortárs magyar film (1989-től). A magyar film – alkotóportrék: Fábri Zoltán; Jancsó Miklós; Szabó István. A magyar film – a szerzői és a közönségfilm: a szerzői film: a legjelentősebb stílusirányzatok; hullámvasút: a közönség- és a szerzői film jelenléte; a közönségfilm: a műfaji paletta összetétele.

A leckék két hangsúlyos elemből állnak: az egyik a tananyag kifejtése körülbelül négyezer karakteres törzsszövegben, amihez második elemként kétfajta feladat járul: egy számozatlan bevezető feladat, amely kreatív munkát tartalmaz és projektjellegű, illetve a számozott kisebb feladatok.

Felsoroljuk a leckék további szerkezeti elemeit, ezek minden leckében visszatérnek, azaz a tanulók állandó szerkezetet kapnak valamennyi fejezetben: a főcím és az alcím (az előbbi metaforikus-ironikus, az utóbbi szakszerű hangolását); mottó (szállóigék, a sajtóból és a szakirodalomból vett idézetek, filmekből származó szövegek, más szövegek); bevezetés (a lecke tartalmának előzetes összefoglalása); a bevezető feladat (nincs számozva, projektfeladat jellegű, tehát a tanóránál nagyobb időkeretet igényel); a lecke törzsszövege; a számozott feladatok; kereszthivatkozások (a kapcsolódó leckékre utalnak); filmajánlók; összefoglalás; kulcsszavak; olvasnivaló (ajánlott könyvek, nyomtatott és internetes források); képek, ábrák, rajzok.

A leckeszövegek tehát a tananyagot tartalmazzák. A mondandónkat valamennyi esetben igyekeztünk jól azonosítható gondolatmenetre felfűzni. (Egy különleges szerkezetű leckénk van, ez a 21., amely az adatvédelemmel foglalkozik. Itt nincs kifejtett tankönyvi szöveg, a lecke csupa feladatból áll.)

A tankönyv a tudományos megközelítések szintézisére törekszik. Ez azt jelenti, hogy egyrészt nem kötelezzük el magunkat egy-egy irányzat mellett, másrészt igyekszünk ezek között egyensúlyt vagy közös nevezőt találni. Három példa ennek árnyalására: A hatodik leckében a nyilvánosság problémáit értelmező sok iskola közül kettőt ismertetünk – a tömegkommunikáció szállítási, illetve rituális modelljét –, és az utóbbi fogalomkészletével dolgozunk

a továbbiakban. A nyolcadik leckében médiaértési iskolákat ismertetünk, de közülük a hatás korlátozott jellegét hangsúlyozó iskolákat tárgyaljuk hangsúlyosan, illetve letesszük a voksunkat a médiaoptimista nézetek mellett. Végül a 14. lecke példája: a mém jelenségét néprajzi-antropológiai megközelítésből értelmezzük, mert ez kínálkozott a legtermékenyebbnek.

A szerzők valamennyi tárgyalta jelenséget rendkívül komolyan veszik, ez vonatkozik a leggyatrább vicces videóra éppúgy, mint a tömegesen előállított szöveges üzenetekre, de tulajdonképpen a populáris kultúra egészére is. Azt képviseljük, hogy valamennyi, a könyvben szóba kerülő médiaüzenet bonyolult képződmény, tehát gondosan és kiegyensúlyozottan érdemes vizsgálnunk őket. Egy példa a hétköznapi, azaz nem szakmai ítélezésekben egyszerű szövegeknek tekintett hírek-álhírek területéről: egy-egy rövid hír tényeket és véleményeket, a történesekről tett, különböző szempontokból megfogalmazott állításokat helyez egymás mellé, mindezek segítségével történeteket mesél, ilyenként tehát igenis összetett nyelvi és vizuális képződmény. Ez az állításunk értelemszerűen vonatkozik valamennyi médiatartalomra és mozgóképes alkotásra a kommentektől a videóüzenetekig vagy a szappanoperáktól a műfaji filmekig.

Valamennyi lecke meghatározott vonalat, szerkezetet, gondolati menetet valósít meg, ennek logikáját az adott lecke anyagának belső szerkezete irányítja.

Néhány példa: a 2. lecke a kommunikáció típusait öt szempont köré rendezve tárgyalja; a montázsról szóló 4. lecke a montázsmentes mozgóképektől jut el a „a montázs mint a filmszerűség letéteményese” álláspontig; a nyilvánosság teréről szóló lecke (6.) két koncepció alapján halad előre; a 7., kultúraelméleti lecke egy tetszőleges alkotás tervezésének, elkészülésének és terjesztésének útját járja végig; a post-truth-leckét három állítás tagolja; a 22., 23., 24. filmtörténeti fejezetek időrendet használnak. A tárgyalás szempontjait a leckék mindig megjelölik, ez vagy a bevezetésben történik, vagy pedig alcímekkel, amelyek világosan jelzik a tárgyalás menetét, illetve átlátható módon tagolják a leckéket.

A leckék módszertani arculata: a leckék olyan szöveget kínálnak a tanulóknak, amelyek az adott problémát történeti összefüggésbe, a kötetben szereplő leckék szoros kontextusába helyezve, szaknyelven szólalnak meg. A tanulók fejlesztésében betöltött szerepük az, hogy a tanulók előzetes tudását és órai munkájának eredményét megfelelő fogalomrendszerbe helyezzék, a tanulók tehát analitikus-elemző szókincset sajátíthatnak el. Ennek a mozgókép-kultúra és médiaismeret területén különös jelentősége van, hiszen a tanulók a tárgyalta jelenségeket túlnyomórészt tapasztalati-impresszionisztikus-gyakorlati szempontból és szinten ismerik. A cél tehát az előzetes tudásuk rendszerbe helyezése.

A leckék végső soron a diákok számára a számonkérés anyagai lehetnek („ebből lehet felelni”). Általános didaktikai tapasztalat, hogy az írásos szövegek szóbelivé alakítása – ez a szóbeli felelet – olyan feladat, amely fejleszti a szövegértési kompetenciákat és a szóbeli kifejezőkészséget. Ne felejtjük el, hogy a tankönyv ugyan kiegyensúlyozott

értekező prózát használ, de megszólaltat másfajta nyelvi regisztereket is, és ez mozgósítja a tanulók értelmezői apparátusát, aminek minősített esete a számonkérés.

A kötet tehát kettős célt követ: egyrészt tanulásra alkalmas szövegeket-leckéket tartalmaz, amelyek egy-egy probléma feldolgozását nyújtják, másrészt munkáltató feladatokat hoz valamennyi szövegrészhez, illetve részproblémához. A feladatok jellege: gyakorlati munkák, dokumentum-, ábra-, statisztikaelemzések, képértelmezések, gyűjtések, kutatási feladatok, mozgóképek mikroelemzései. A tankönyv segítséget nyújt a problémák új összefüggésekbe való állításában, szakszerű kezelésében, illetve ötleteket nyújt a kreatív tartalom-előállítás területén.

Érdemes beszélni a feladatok módszertani szerepéről. Ezek empirikus anyagot szolgáltatnak, megérzik a leckében szereplő problémákat, segítik az összefüggések felismerését, fejlesztik a tanulók lényeglátását, elemzési készségeit. A leckékben kétfajta gyakorlófeladat van: a leckék élén bevezető jellegűek, ezek mindig kreatív munkák (mozgóképes etűdök, tévés jellegű munkák, hang- és világítási gyakorlatok, vágási gyakorlatok, fényképkészítési feladatok, mikrofelmérések eredményének feldolgozása stb.), a leckék belsejében pedig a gyakorlást segítik.

A szövegekből hiányzik egy elem, amely azonban nem hiányozhat egy órától sem, ez pedig a szemléltetés, amelynek a dolog természetéből eredően frissnek és naprakésznek kell lennie. A legkülönbözőbb médiaeseményekről szóló párperces bejátszásokról vagy képekről van szó, szemléltetőanyag lehet továbbá bármilyen, a nyomtatott vagy az online sajtóból származó szöveg. Azért hiányzik ez az összetevő, mert a szemléltető bejátszásoknak és szövegeknek a közös élménykincsből kell származnia, ennek frissességét pedig a nyomtatott könyv nem tudja megteremteni. Rendkívül hangsúlyos kérdés ez, hiszen a jól megválasztott, friss, izgalmas bejátszások alkotják az órák empirikus anyagát, amire az órákat tulajdonképpen fel lehet és fel kell építeni.

A tanár feladata az, hogy folyamatos és kölcsönös kapcsolatot teremtsen a tankönyv anyaga és a szemléltetés között. A szemléltetőanyagban keressük meg, hogy miként illeszkedik a tankönyv megállapításaihoz, a tankönyv szövegét pedig a szemléltetés szellemének, tartalmának és mondanivalójának megfelelően dolgozzuk fel. Az órai munkáltatás legfontosabb eleme ez: a tanulók a közösen megtalált médiapéldákon gyakorolják a minél mélyebb és összetettebb médiaértés fogásait.

A tankönyvhasználat: példák

A médiaműveltség fejlesztése. Tulajdonképpen a mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgyhoz legszorosabban illeszkedő területről van szó: a tanulók bővíthetik ismereteiket a nyilvánosság működésével, illetve a mozgóképes kifejezésmóddal kapcsolatban.

Az első példánk a 6. leckéből származik, amelynek a címe *A nyilvánosság mint társadalmi színtér*. A 3. feladat a bakiparádékkal foglalkozik: „Az interneten nagyon elterjedtek az úgynevezett bakiparádék. Az alattuk megjelenő kommentek alapján gyűjtsetek öt olyan érzelmet, amelyet ezek az összeállítások kiváltanak a nézőkből. Hogyan lehet értelmezni mindezt a média rituális felfogásának alapján?” A feladat arra ösztönzi a tankönyvhazsnálókat, hogy ezt a sajátos médiaműfajt építsék be a média rituális értelmezésének fogalmi rendjébe. A mindenféle emberi kudarcról szóló viccesnek szánt összeállításokat tehát azzal a szemmel nézzük, hogy mindez állásfoglalásokat, morális minősítéseket hív elő.

A tanulók kipróbálhatják kreatív elképzeléseiket a mozgóképes alkotások létrehozásával kapcsolatban, ez a fenti példánk másik oldala, a médiaműveltség bővítésének filmírással megvalósuló területe.

A 11. és 12. lecke (*Tény és vélemény... , Az álhír*), bevezető projektfeladata egy híryanag elkészítésére kéri a tanulókat. A 11. leckében szereplő feladatkiírás így szól: „Egy iskolatévés hír» – első rész. A hírrel foglalkozó két leckénk egy közös feladatot tartalmaz: az ehhez a leckéhez tartozó részben előkészíthetitek és leforgathatjátok a híryanagot, a 12. leckéhez tartozó részben pedig az utómunka következik. A projektet természetesen akkor is végigvethetitek, ha az iskolában nincsen rendszeres hírműsor. Ebben a részben ezek a híryanaggal kapcsolatos tevékenységeiteket vesszük végig. Válasszatok ki egy friss és érdekes eseményt. Készítsétek el a forgatókönyvet, illetve a kérdéssort, valamint a forgatási tervet; gondoljátok át, hogy milyen felszerelésre van szükségetek; egyeztetek meg abban, hogy ki legyen az operatőr, a mikrofonos, a kérdező, illetve a segítők. A megszólalókkal egyeztessétek a forgatás pontos helyét és időpontját. Forgassátok le a nyersanyagot!”

A feladatban a tantárgy és a tankönyv fontos célkitűzése valósul meg: a diákok a kreatív munka során válhatnak médiaértő polgárrá.

Szövegrítés, az írásbeli és szóbeli kifejezőkészség fejlesztése. Ez a pont általános fejlesztési területet érint, hiszen a nyelvi, kifejezésbeli és értési kompetenciák fejlesztése valamennyi tantárgy és valamennyi tankönyv feladata.

A diákok gyakorolhatják egyrészt az írásos szövegek megértését: a 9. leckében (*Az igazság utáni korszak*) az igazság utáni korszak három jellemzője szerepel, ezek három részre tagolják a leckét. A három jellemzőt a tankönyv egy-egy bekezdésnyi szöveggel tárgyalja, tehát könnyen átlátható, reményeink szerint a diákok számára feldolgozható szövegrésről van szó. A szövegrésszel azonban a tanárnak és a diáknak sok munkája lesz, amit az órán a tanárnak körültekintő módon érdemes megszerveznie.

Másrészt az írásos szövegalkotást emeljük ki. A 10. lecke (*A médiaintézmény*) bevezető projektfeladata „Többszemközt egy sporteseményről” címmel féloldalas elemzést kér, amelyben a diákok összehasonlíthatják egy hétköznapi sportszerető meccslátogató ember élőzését egy hivatásos meccsközvetítéssel.

Harmadrészt a szóbeli szövegalkotást mint feladatot mutatjuk meg. A 15. lecke (*A sztár régen és ma*) 5. feladata a filmszínészek közösségi oldalakon való jelenlétének összegyűjtését és a jelenlétük értékelését tartalmazza.

A logikai és absztrakciós készségek fejlesztése. A fentiekben beszéltünk arról, hogy a tankönyvi szövegek esettanulmányokra épülnek, vagy tételeiket esettanulmányokkal támasztják alá, és általánosításokig jutnak el – mindez fejleszti a tanulók absztrakciós készségeit. Két példát hozunk.

Az első a 16. leckéből származik (*Az influenzaszerek*), a lecke kilenc kulcsszóra van felépítve, ezek a következők: hitelesség, őszinteség, személyesség, összetartozás, elérhetőség, fogyaszthatóság, kreativitás, humor és tudatosság. A kilenc kulcsszó tulajdonképpen absztrakció eredménye, amelyet a szerzők az influenzaszerek tevékenységének tanulmányozása során és eredményeképpen alkottak meg. Az órán érdemes ezekkel úgy bánni, hogy közben folyton utalunk az egyes influenzaszerek sajátosságaira, azaz az egyedit és az absztrakciót szembesítjük, egymásra vonatkoztatjuk.

A második a médiareprezentációról szóló 17. lecke: a lecke végigveszi a médiareprezentáció elemeit, amelyek ebben a formában ugyancsak absztrakció eredményei. A tanár ezúttal kiindulhat ezekből, hogy aztán valamennyi elemet közösen vizsgálhassanak meg az órán.

A szaknyelv kialakítása és bővítése. A tankönyv gazdag fogalmi rendszerének használatával a tanulók a szaknyelv elemeit sajátíthatják el. A 18., a 28., a 29. és a 30. leckét idézzük fel példaként. Az előbbinek (*Az online identitás*) a kulcsszavai a lecke végén szerepelnek: „Identitás, önazonosság, online identitás, digitális identitás” – a kulcsszavak tulajdonképpen megismétlik a lecke gondolatmenetét, amennyiben azt mutatják, hogy a leckében rendre ezekkel a problémákkal és jelenségekkel foglalkoztunk. Olyan fogalmakról van szó, amelyek hozzásegítenek minket a szakszerű kifejezőmód kialakításához, és amelyek nélkül nem lehet elemző nyelven és szándékkal beszélni az online identitás érzékeny problémájáról.

Az utóbbiakban (28. lecke – *A magyar szerzői film*; 29. lecke – *A szerzői és a közönségfilm*; 30. lecke – *A közönségfilm*) kialakuló fogalomlista a szerzői és közönségfilm szakszerű leírására alkalmas. Az utolsó lecke kulcsszavait idézzük fel: „Vígjáték, black comedy, horror, melodráma, történelmi film, történelmi kalandfilm, bűnügyi film, eastern, western, thriller, parafrázis.” Ezek a fogalmak valóságos hálózatot alkotnak, így együtt kiadják a közönségfilm, a populáris film vagy műfaji film értékeléséhez, elemzéséhez szükséges szakszavak kínálatát.

Összefoglalás

A fentiekben azt próbáltuk bemutatni, hogy a tankönyv sokfajta pedagógiai cél szolgálatába állítható. A szövegfeldolgozások nem csupán a diákok médiaműveltségének fejlesztését

szolgálják, hanem segítenek a tanulók szövegértésének, valamint szóbeli és írásbeli kifejezőkészségének fejlesztésében. A tankönyvben változatos feladatok vannak, amelyeket sokféle fejlesztés szolgálatába lehet állítani. A feladatokat a tanárok folyamatosan frissíthetik és újíthatják. A tankönyvvel végzett munka tehát lehetőséget ad a sokoldalú fejlesztőmunkára.

FORRÁSOK

Szíjártó Imre – Nagy Péter (2022): *Mozgókép kultúra és médiaismeret 11-12.* Oktatási Hivatal: Budapest. ISBN 978-963-436-242-5

https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MOZ1112TA__teljes.pdf

Szíjártó Imre (2022): *Tanári segédkönyv a Mozgókép kultúra és médiaismeret 11-12. című tankönyvhöz.* Oktatási Hivatal: Budapest.

https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MOZ1112TA__kezikonyv.pdf